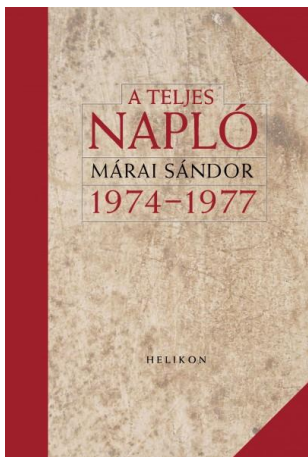

BOD PÉTER

A naplóírás mint életprogram

MÁRAI SÁNDOR: A TELJES NAPLÓ 1974–1977

Helikon Kiadó
Budapest, 2016
530 oldal, 4999 Ft

”

Váratlanul sok újdonsággal szolgál Márai legújabb, 1974–1977-es naplója, amely immár a tizenhatodik kötet a naplófolyam sorában. Noha a külső történések is megérdemlik figyelmünket, mindezeket háttérbe szorítják az életmű egészét érintő dilemmák, amelyekre többször visszatér a szerző. Az író ezekben az években új otthont keresett magának, mert egyre elviselhetetlenebbnek érezte olaszországi tartózkodását. Sejtette, hogy új lakóhelyük alighanem másik földrészt is jelenthet, amiből kitalálható, hogy ismét az Egyesült Államokba költözés lesz/lehet a megoldás. (Márai feleségével 1948-ban hagyta el Magyarországot, 1952-ig Itáliában élt – Posillipóban –, majd 1967-ig New Yorkban, innen költöztek vissza Salernóba, amely éppen úgy Nápoly közelében található, mint korábbi olaszországi lakhelyük.)

„Minden nap bombák, vonatrobantás, bankrablás, emberrablás. Infláció, munkanélküliség. Tíz napja nem járnak az autóbuszok, a víz csak az éjszakai órákban csorog a csapból (...) a posta hűdötten, ötletszerűen működik, a villanyszolgáltatás órákra kimarad. Az áremelkedések hisztérikusak” – írta le 1974 szeptember 28-án. A korkép csüggesztő, de nem teljes. Ijesztően rosszak a tapasztalataik az ottani egészségügyi szolgáltatásokról, ami lévén, hogy a Márai-házaspár mindkét tagja túl járt hetvenedik életévén, nem mellékes szempont. A kommunizmus minden formáját elutasító Márai – hazáját éppen ezért hagyta el – döbbenetesen szemlélte, hogy a parlamenti és az önkormányzati választásokon mekkora támogatottsággal rendelkezett az Olasz Kommunista Párt (OKP). Naplójában szarkasztikusan jegyezte meg, hogy az ettől az eszmétől fertőzött emberek alighanem csak úgy gyógyulhatnának meg, ha hosszabb ideig a Szovjetunióban élnének. Tény, hogy a valósággal való szembesülés kijózanító lehet(ne) – tehetjük hozzá.

Az állam működésének széthullása (a folyamatok ebbe az irányba mutattak), a bűnözés féken tarthatatlansága, a kulturális színvonal ijesztő romlása arra a belátásra bírják az írókat,

hogyan tervezze hosszúra az itáliai éveit. Jellemző módon a szellemi színvonal feltartóztatlan zuhanását látta abban a tényben, hogy az 1974-es világbajnokságon szereplő olasz csapat Jugoszlávia elleni mérkőzését a felmérések szerint harmincmillió olasz látta, az utcák e kilencven percre elnéptelenedtek. (Márait hidegen hagyta a labdarúgás. Jellemző részlet 1951-es naplójából: „A nápolyiak csak erre költenek; az operára és a futballversenyre.” Itt még a labdarúgásra vonatkozó szóhasználat is járatlanságáról árulkodik.) Az eltömegesedés, a tömegtársadalmak mindennapi valósága viszolygással töltötte el. A televíziós hírszolgáltatás kapcsán fogalmazta meg, hogy már a hetvenes évek közepén is mindenről értesülhettek az emberek, de semmit nem tudhattak a dolgok valódi jelentéséről és jelentőségéről. (Ez nem kizárólag rajtuk múltott.) Ez a fogalomhasználat azért is fontos, mert az értesültség és a tudás kettősében határozta meg évtizedek óta a tömeg- és a szellemi ember közötti különbséget.

Mégis az új napló az életmű egészére vonatkozó bejegyzései kelthetik fel leginkább az érdeklődésünket. Márai diáriumi kapcsán nyomatékkal kell megjegyezni, hogy ezek a kötetek legalább részben műhelynaplók, amelyekben rendszeresen foglalkozott alkotói terveivel, elkészült műveivel, művészi nehézségeivel és alkotói dilemmáival. Márai önéletrajzírása filológiai és értelmezési nehézségektől sem mentes. Az életműnek ez a része, az eddig elének táruló összképe a friss naplójegyzések után még összetettebbé, és egyre nehezebben kibogozhatóvá válik. De valójában miről is van szó?

Egy polgár vallomásai címmel kétkötetes, egymástól karakteresen eltérő és elváló művet adott közre a szerző még 1935-ben. Gyermekkorát és felnőtté válásának személyes hangú történetét írta meg vallomásaiban. Szokatlan módon közel hat év (az 1914 és 1920 közöttiek) nem képezi részét a konfesszióknak. Az időbeli hiány magyarázatra szorul, születtek különböző megoldási kísérletek is ebben a tárgyban, de ennek megválaszolása nem ennek az írásnak a feladata. Éppen Márai naplóiból (1947, 1948, 1949) tudjuk, hogy emigrálásának első éveiben vallomásai harmadik kötetét szerette volna megírni, de ezzel a címmel soha nem jelent meg kötete. Az 1950–1960-as években többször foglalkozott életrajzának tervezett folytatásával, mint a műhelyproblémák egyik legfajszínűsőbb kérdésével. Megfogalmazta az *Egy polgár vallomásai* negyedik kötete megírásának szükségességét (emigrációs életszakaszának élményeit szerette volna ebbe belesűríteni), noha e sorozat harmadik darabjáról sem tudtunk semmit. Életrajzírása azonban újabb darabbal gyarapodott, amikor 1972-ben megjelent a *Föld, föld!...* című memoárkötet. Arra a kérdésre, miért nem a korábban megkezdett életrajzi kötet címét vitte tovább, *A XX. század gyermekének vallomása* című, az *Élet és Irodalomban* (2015/20.) megjelent esszémben igyekeztem válaszolni.

Szakmai körökben nagy visszhangot váltott ki, amikor 2012-ben kiderült, hogy a két önéletrajz között (*Egy polgár vallomásai I-II*, 1935, és a *Föld, föld!...* 1972) Márai 1948-1949-ben megírta a vallomások harmadik részét. (Bár nem biztos, hogy ez utóbbi jó elnevezés.) Az elkészült közel négyszáz oldalas kézirat első felét levágta, asztalfiókjá mélyére süllyesztette, és a fennmaradó csonkaszöveget átírva és kiegészítve adta közre a *Föld, föld!...* című kötetet. A kiadatlan, lappangó szöveg 2013-ban jelent meg *Hallgatni akartam* címmel, és a könyv más egyebek mellett arra is rávilágított, hogy a hagyatékezelés és a hagyatékban fellelhető szöveg gondozása körül nincs minden rendben. Mindezt azért szükséges feleleveníteni, mert az 1974–1977-es naplóban Márai ismételt felvetette annak lehetőségét, hogy folytassa önéletrajzát, és koncepcionális formában (bár röviden) kifejtette: miről, és hogyan szeretné létrehozni a

szöveget. Az erre irányuló alkotói figyelmet jelzi az is, hogy a tervbe vett szövegeket előre ellátta címmel is. Váltogatva, variálva, felülírva korábbi elgondolását *Hajónapló*, *Lámpaoltás* és *Summa vitae* elnevezéssel írt a megírandó kötetekről. A mostani napló textusából világos, hogy ekkor még – vagyis 1974 és 1977 között – nem fogott hozzá az íráshoz. A teljes képhez tartozik, hogy korábbi naplóiban már felvetette a *Lámpaoltás* és a *Summa vitae* című memoárkötet megírásának lehetőségét, ám a Lámpaoltás-féle címvariáns elsőként az új naplókötetben bukkant fel.

Elvben nem zárható ki, hogy a hagyatékából előkerülhet egy vagy akár két, eddig ismeretlen Márai önéletrajzi kötet vagy ismeretlen terjedelmű töredékes szövegekpusz. Ez igazi szenzáció volna, ami újabb adalékkal szolgálhatna, hogy a lezártnak hitt életmű még annál is nyitottabb, mint eddig gondoltuk. (A teljesnek nevezett naplószövegek 2006 óta jelennek meg. Az életmű teljességére és nyitottságára tett megállapítás alapvetően a naplószövegekre vonatkozik. Az eddig megjelent tizenhat kötet kellő fedezetet nyújt ennek bizonyítására.) A *Hallgatni akartam* felfedezésének példája újabb szövegek előbukkanását nem zárja ki. A Petőfi Irodalmi Múzeumba 2005-ben megérkezett Márai-hagyatékából csak 2012-ben került elő a *Hallgatni akartam* című csonkaszöveg, amely hatvan év lappangás után juthatott el az olvasóhoz.

Az újabb felfedezés esélye azonban csekély. Egyfelől, mert a most napvilágra került napló-feljegyzésekből is inkább az derül ki, hogy olyan alkotói mérlegelés tárgyai a tervbe vett kötetek, amelyek megvalósulásában, megírásában maga Márai sem hitt komolyabban. Ebben az ügyben életkora is az író ellen dolgozott, mert a múlt századdal egyidős Márai a legújabb napló utolsó évének közepén töltötte be a hetvenhetedik életévét. Igaz, tizenkét évvel később, 1989-ben San Diegóban halt meg, mégis általánosságban kijelenthető, hogy az öregedés nem segítette Márainál a jelzett, nagyigényű vállalkozás(ok) kivitelezését. Persze az is igaz, hogy önmagában a múlt évek nem is válnak gátjává a megvalósulásnak.

Az életművel összefüggő, kevésbé központi kérdés: mikor írta meg Márai *Az igazi* című, 1941-ben kiadott regényének a folytatását. A sikerregények között jegyzett nagypróza utóéletről eddig annyit tudtunk, hogy 1980-ban Münchenben jelent meg a kisregény hosszúságú *Judit... és az utóhang* című kötet, amelyhez a szerző írt jegyzetet: „Ez az írás folytatása és befejezése Az igazi című regénynek (...)”, és a magyar kiadásokat nyomon követő olvasó hihette, hogy az életpálya végén fogott hozzá, és tett pontot az író a regény befejezésére. Az 1974–1977-es naplóból azonban egy eddig nem sejtett adalék derült ki: „L. (Lola – Márai felesége) a 'Judit és az utóhang'-ot olvassa (huszonhat év előtt írtam, Pesten, magyarul, már nem adtam ki – németül megjelent Wandlung der Ehe (...) – szól az ide vonatkozó bejegyzés 1974-ből. Egy fontos regénypoétikai kérdésre is választ adhat a regényfolytatás megírásai ideje. Eddig majdnem érthetetlen volt, hogy az 1935 és 1946 között született ún. sikerregényeivel (mások mellett a *Válás Budán*, *A gyertyák csonkig égnek*, *Az igazi*, *Vendéggjáték Bolzanóban*) elégedetlen, azokat mindenképpen meghaladni kívánó Márai Sándor miért írt és adott ki 1980-ban olyan nagyprózai alkotást, amely miben sem különbözik a zárójelben szereplő regényektől. Az új alkotói utak és megoldások felkutatását és bejárását bizonyítja, olyanok az 1950-es, 1960-as és 1970-es évekből datálódott prózai munkák, amilyenek a *San Gennaro vére*, az *Erősítő*, a *Rómában történt valami* és az *Ítélet Canudosban*. A regényfolytatással kapcsolatban nyitva maradó kérdés, hogy mennyiben változtatott annak szövegén, mert az 1980-as müncheni kiadásban a megírás helyét és időpontját így határozta meg: Posillipo, 1949 – Salerno, 1978. Ez el-
lentmond az idézett naplóbejegyzésnek – vagy finomabban fogalmazva: nem harmonizál azzal

–, amely Budapesthez és az 1948-as évhez köti a regény megírását. Az sem teljesen érthető, miért kezelte egységként a folytatás szövegét. Már csak azért sem, mert külön szövegegység a *Judit*, és külön szövegegység ...és az *utóhang*. Nehezíti a tisztánlátást, hogy az utóbbi prózaszöveg megszületésének helyét és idejét a Helikon Kiadó megjelentette regény San Diegónak tünteti fel, nyilvánvalóan hibás évszámmal, mert 1979-ben Márai még Olaszországban lakott.

Továbbra is szorgalmas olvasó maradt a szerző, aki mások mellett Szolzsenyicint, Határ Győzöt, Joyce-t, Szentkuthy Miklóst, Illyést, Déry Tibort, és sok-sok történelmi munkát olvas. Nem mindig, amit szeretne, hanem amihez hozzájut. Az olasz könyvtárak nem kelhettek versenyre a New Yorkban találhatókkal – ezt többször említette, bár nem ebben a naplóban. Szépirodalmat, különösen kortárs irodalmat nem vagy nem szívesen olvas, a huszadik századi újjítokról (magyarokról és nem magyarokról) lesújtó a véleménye. Horthy *Emlékiratait* így kommentálta: „Gyalázatos magyarsággal, első személyben diktált magyarózkodás”, amihez később annyit tett hozzá, hogy „teljesen műveletlen ember volt” a néhai kormányzó.

Kitérésnek, az életmű szempontjából mellékesnek vélte az 1950-es évek elején Márai a maga naplóírását. Az alkotói viszonyulás jelentős változását állapíthatjuk meg egy 1977-ből származó bejegyzés alapján, amikor Joseph Conrad egyik könyve kapcsán Leonardo da Vinci noteszéből származó sorokat idézett. Da Vinci az élet értelmét a munkában látta megtalálni, a cselekvés nélküli embert pedig halottnak tételezte fel. Fontos, hogy ennek kapcsán, hogyan összegezte, hogyan gondolkodik saját naplóírásáról: „Ha nem bírom összeszedni az energiát a 'mindennapi oldal' megírásához, kevesebbet érek, mindenestül, mint a döghús, ami melleleg vagyok”. Az 1949-es naplójában még úgy érezte, nem csak a világ, de a munka elől is a naplóírásba menekül. Akkori vélekedéséből könnyű kihallani ennek a tevékenységnek a másod-, harmadlagosságát a kitűzött és az évtizedek óta gyakorolt prózaírói feladatokhoz mérten. Az alkotói fordulat ennek figyelembe vételével mérhető igazán.

Az életmű szempontjából nem lényegtelen adalékkal ajándékoz meg a legújabb napló. Márai Umberto Natali olasz diplomata halála kapcsán (1975) írta le, hogy a korábban Ciano külügyminiszter mellett titkári teendőket is ellátó férfi volt segítségére abban, hogy 1948-ban Budapestről Olaszországba kerüljenek az író otthon született naplófeljegyzései. Utólag tudjuk: a diplomata segítsége irodalomtörténeti jelentőségűvé vált.